

Sörmländsk batologi

HANS-ERIK WANNTORP

Lite björnbärshistoria

Under 1800-talet upptäckte botanisterna att björnbär, *Rubus fruticosus*, som Linné beskrevit som en enda art, tålde att delas upp i flera enheter. I första upplagan av Hartmans flora (1820) finns redan krypbjörnbär med som en egen enhet. Den förste som på allvar tog itu med svenska björnbärsstudier, batologi, som det ibland kallas, var P. P. Arrhenius (1839). I Sörmland tar redan Hofberg (1852) upp sex av våra nio vilda björnbärsarter: Skogsbjörnbär, sötbjörnbär, surbjörnbär, spirbjörnbär, samt av krypbjörnbären, de två vanligaste, hasselbjörnbär och gyllenbjörnbär.

Hallonbjörnbär, även det ett kryp björnbär, upptäcktes året därpå i Stockholms skärgård (Björnström 1853). Spetsbjörnbär rapporterades från Sörmland av Neuman (1901). Ytterligare ett krypbjörnbär, identifierades provisoriskt med det danska fynbjörnbäret (*R. fioniae*) (Neuman & Alfvengren 1901). Helt nyligen har det visat sig vara en ny art, svenskbjörnbär (*R. suecicus*) (Weber & Karlsson 1988).

En brist i sörmlandsmaterialet

I listan för sörmlandsinventeringen har vi ju med ett antal björnbärsarter. Tyvärr har vi inte skiljt ut de olika krypbjörnbären vilket är tråkigt. Allt vi vet om deras utbredning kommer därför från äldre material i herbarierna samt från insamlade beläggsexemplar. Detta material har nu bestämts av den danske batologen Arnfinn Pedersen som håller på att bearbeta björnbären för Flora Nordica. Det här visar igen hur viktigt det är med beläggmaterial. Jag vill därför passa på att uppmana alla som exkurerar i Sörmland nästa sommar att pressa beläggmaterial av björnbär, alldeles särskilt från inlandet.

Arter och småarter

Björnbär är apomiktiska. Det betyder att frösättningen sker utan befruktning, precis som hos maskrosor och daggkåpor. Arvsanlag från olika individer blandas inte med varandra, utan de olika varianterna får avkomma som genetiskt är lik sin förälder. Genetiskt sett är det ingen skillnad på denna könlösa förökning och sådan som sker med hjälp av groddknoppar eller rotskott. Det betyder att man kan urskilja många konstanta sorter, precis som hos odlade växter som vi förökar vegetativt, t ex potatis eller jordgubbar.

Detta gäller för de flesta björnbär som därför är någorlunda lätta att identifiera. Krypbjörnbären är besvärligare. De förökar sig könlöst för det mesta men ibland sker pollination och befruktning och då kan nya varianter och mellanformer uppkomma.

Krypbjörnbär betar sig alltså på samma gång som en enda variabel art och som en serie könlösa arter. Inte konstigt att de betraktas som besvärliga. Många florer bryr sig inte om att dela upp krypbjörnbären i arter. I Sörmland finns det ganska få krypbjörnbärsformer, så problemet är inte omöjligt att tackla. Man måste bara vara medveten om att vissa bestånd helt enkelt inte går att bestämma.

Vid insamling av björnbär behövs dels blomställningen, dels ett stycke av årsskottet med vidhängande välutvecklade blad, dvs inte toppen utan ett stycke från mitten av skottet.

Sörmlands björnbär

Här följer en översikt över hittills upptäckta sörmländska björnbär. En nyckel till björnbären finns med i Mora Aronssons artikel i

detta nummer. För mer ingående studier rekommenderas "Nordiske brombaer" (Pedersen & Schou 1989). I Weber & Karlsson (1988) finns en nyckel över östsvenska krypbjörnbär.

Skogsbjörnbär — *Rubus nessensis*

Den mest spridda arten. Den enda som främst finns i inlandet där den ofta bildar meterhöga upprätta, hallonlika bestånd längs skogsvägar.

Sötbjörnbär — *Rubus plicatus* Sällsynt längs kusten, men flera fynd har också gjorts i centrala Sörmland. Den har välsmakande frukter och flera av fynden har gjorts i anslutning till bebyggelse, kanske kvarstående från tidigare odling.

Surbjörnbär — *Rubus sulcatus* Har också god frukt. Den finns mycket sällsynt utmed kusten och på några av skärgårdens öar. I Nacka nära Stockholm samlades den redan 1829.

Spirbjörnbär — *Rubus grabowskii*

Sällsynt i kusttrakterna. Enstaka fynd har gjorts i skärgården (Ornö) och i inlandet (sydberg vid sjön Klämningen).

Till samma underavdelning hör också några införda björnbärsarter:

Armeniskt björnbär — *Rubus armeniacus*
Fram till mitten av detta sekel var detta det vanligaste björnbäret i mellansvenska trädgårdar. Här hinner det emellertid bara sätta frukt i särskilt goda lägen eller särskilt goda år. Man hittar det kvarstående i gamla trädgårdar. På ett par ställen i Sörmland har det förvildats kring bebyggelse.

Flikbjörnbär — *Rubus laciniatus*

Lätt att känna igen på sina djupt flikade småblad. Flikbjörnbär verkar nu vara det mest odlade björnbäret i vårt område. Den odlade formen är tagglös. Arten förvildar sig

på utkast och vägkanter i en besvärande grovtaggig form (fröplantor eller grundstam?).

Sammetsbjörnbär — *Rubus allegheniensis*

En nordamerikansk art besläktad med skogsbjörnbär. Arten odlas ibland och förekommer förvildad t ex vid Jägarhult i Västerlång. Den samlades också i Eskilstuna på 1940-talet av E. Almquist. Sammetsbjörnbär är ett storblommigt upprätt björnbär med påfallande mjukhåriga, finsågade blad.

Sektion Corylifolii

Björnbär med (nästan) oskaftade nedre småblad, fårat bladskäft och lansettlika stipler brukar ofta sammanföras till en enda art krypbjörnbär (*Rubus corylifolius*). Ibland betraktas krypbjörnbären som en egen sektion: Corylifolii av släktet *Rubus* med en mängd svårskiljda arter. Hit hör de vanligaste björnbären i Sörmlands kusttrakter. Fyra arter är säkert kända, men kanske kan ytterligare andra hittas.

Hallonbjörnbär — *Rubus pruinosis*

Hallonbjörnbär känns igen på de ludna fruktämnen, de delvis 7-flikiga bladen och de tvåfärgade taggarna.

Det finns i Sverige sällsynt runt kusterna från Bohuslän till Uppland. I Sörmland har hittats på några platser i skärgården, från Sävö i Bälinge till Bodskär utanför Nämndö. Inga nyfynd har gjorts under inventeringen. Här kan båtfolket göra en insats. Belägg (identifierade av A. Pedersen och H. E. Weber) Sörmlands län, *Bälinge*: Sävö 1904 (F. O. Westerberg S); *Trosa-Vagnbärad*: Trosa 1894 (E. Köhler S). Stockholms län, *Mörkö*: Karsholmen vid Fifångs nordspets 1929 (G. O. Malme S); *Ösmo*: Herrö gård 1908 G. (Samzelius S); *Ornö*: Hansten och Åspskär 1927 (E. Asplund S); *Nämndö*: Villinge 1853 (F. J. Björnström S); Boskapsö, Finnskär, Svartsjär, Ånskär, Bodskär 1923 (E. Asplund S).

Svenskbjörnbär — *Rubus suecicus*

Svenskbjörnbäret är det senast beskrivna av Sörmlands björnbär. Uddbladet som är bre-

dast upptill, ofta med ett tydligt hak, och de svaga taggarna är karakteristiska. Uddbladet kan vara brett eller smalt. Svenskbjörnbär finns bara utmed svenska östkusten, från Småland till Sörmland. I Sörmland upptäcktes arten i slutet av 1800-talet i nyköpingsstrakten och identifierades med det danska fynbjörnbäret (*R. fioniae*). Svenskbjörnbäret beskrevs som ny art så sent som 1988 (Weber & C Karlsson 1988). Arten borde eftersökas, särskilt på sina gamla lokaler i nyköpingsstrakten.

Belägg (identifierade av T. Karlsson och A. Pedersen) Sörmlands län, *Husby Oppunda*: Torp 1862 (C. Indebetou S); *Helgona*: Bullersta 1889-93 (G. V. Schotte G, L, S UPS); *Nicolai*: Hället 1890 (G. Indebetou L).
Stockholms län, *Grödinge*: Rosenhill 1993 (R. Iseborg S. Inplanterad från Östergötland 1982); *Nacka*: St Sickla i ett busksnår vid Fiskarstugan 1922-26 (många samlare G, L, S), Duvnäs, järnvägs Kant mittför Karlberg 1950, 1954 (C. A. Torén G, L), 300 m V om Duvnäs stn på slätten mellan järnvägen och vägen 1993 (H-E. Wanntorp S).

Hasselbjörnbär — *Rubus wahlbergii*

Skiljer sig från gyllenbjörnbär genom mycket bredare, tvärt avsmalnande uddblad som kraftigt överlappar sidbladen. Den gråfiltade bladundersidan är också en bra karaktär men är otydlig på skuggexemplar. Blomställningens täta kloklila taggar brukar också vara tydliga.

Hasselbjörnbär finns i södra Sverige, främst längs kusterna från Bohuslän till Uppland. I Sörmland finns den från Bråviken till Stockholm, nästan enbart utmed kusten och i skärgården.

Gyllenbjörnbär — *Rubus aureolus*

Bladen har smalare, knappt överlappande uddblad, ofta med ett hörn och rätt oregelbundet grovtandat. Blomställningens blad är oregelbundet grovtandade, upptill vanligen

enkla, björkbladslika. Undersidan är mjukhårig. Taggarna är fina och svagt krökta.

Gyllenbjörnbär finns enbart utefter den svenska östkusten från Småland till Uppland. I Sörmland är det det vanligaste björnbäret i kusttrakterna och i skärgården från Bråviken till Stockholm och enstaka lokaler inåt Mälaren. I Sörmlands inland finns enstaka fynd t. ex. från Katrineholm, Värmbol.

Litteratur:

- Almquist, E. och Asplund, E., 1937: *Stockholms-traktens växter* Botaniska Sällskapet i Stockholm. Stockholm.
- Arrhenius, J. P., 1839: *Ruborum Sueciae dispositio monographico-critica*. Uppsala
- Björnström, F. J., 1853: Bidrag till kännedomen om Stockholms skärgårdsflora. *Botaniska Notiser* 113-119.
- Hartman, C. J., 1820: *Handbok i Skandinaviens Flora I*. Stockholm.
- Hofberg, H., 1852: *Södermanlands Pbanerogamer och Filices* P. Ad. Huldberg. Stockholm.
- Martensen, H. O. och Pedersen, A., 1987: *Rubus gothicus* och närstående arter. *Svensk Botanisk Tidskrift* 81: 257-271.
- Neuman, L. M. och Alfvengren, E., 1901: *Sveriges flora*. Gleerup. Lund.
- Pedersen, A. och Schou, J. C., 1989: *Nordiske Brombar*. B. 011gaard (ed.) AAU Reports, Aarhus universitet. Aarhus.
- Weber, H. E. och Karlsson, T., 1988: *Rubus suecicus* ett nytt björnbär av sektionen Corylifolii. *Svensk Botanisk Tidskrift* 82: 209-216.

* Detta tidigt uppmärksammade bestånd är något avvikande och accepterades först inte som *R. suecicus* (Weber and Karlsson 1988), men har nu av A. Pedersen förts till denna art.